

TİREBOLU'DAN KADIN SESLERİ: YAŞAM ALANLARI VE İKTİDAR

Arzu Öztürkmen

Çevirenler: Ayça Günaydın, Arzu Öztürkmen

Bu makalede, eski ve yerleşik bir Doğu Karadeniz kasabası olan Tirebolu üzerine yaklaşık on beş yıl süren bir araştırma sürecinin ilk safhasında toplanan kadın anlatılarına yer verilmiştir. Tirebolu'da bir sözlü tarih araştırmasına ilham veren, yol gösteren bu görüşmelerde kadınların kendi yerel aidiyet ve algı anlatıları üzerine odaklanılmaya çalışılmıştır. Kadınların hayat hikâyelerinde yerel değişim algısının nasıl ifade bulduğu, ev içi ve kamusal alanlara dair anlatıların Tirebolu'nun eski demografisine taşıdığı izler makalede konu edilmiştir.

Bu çalışma Doğu Karadeniz'in eski ve yerleşik bir kasabası olan Tirebolu üzerine türlü kesintilerle yaklaşık on beş yıldır süren bir araştırma sürecinin ilk safhasında toplanan kadın anlatılarına odaklanmaktadır. 1994 yılından bu yana birçok yaşam öyküsünü toplayarak farklı evrelerden geçen bu tarihsel-etnografi araştırmasının da neredeyse kendine ait bir hayat hikâyesi oluştu. Araştırma sürecinde, çalışmanın bugüne kadar pek çok farklı cepheleri farklı dönemlerde yayımlandı.¹ Ne var ki, çalışmanın daha sonraki aşamalarına ilham vermiş olmasına rağmen, araştırmanın ilk döneminde toplanan verilerin yorumlanması uzunca bir süre ertelendi. Bu bağlamda, bu yazı, Tirebolu'da bir yerel sözlü tarih araştırmasında bana ilham veren, yol gösteren ve birçoğu artık aramızda olmayan kadınların kendi yerel aidiyet ve algı anlatıları üzerine bir deneme mahiyetindedir.

Esasında Tirebolu üzerine olan çalışmalarım aile tarihi ve akademik merakın bir buluşması olarak da gelişti. Annemin doğduğu ve tüm hayatı boyunca aidiyet duygusunu hiç kaybetmediği Tirebolu'ya olan bağlılığı nedeniyle, bu yerellik ben ve kardeşlerim için de çocukluğumuzdan beri sürekli olarak etki alanı içinde yaşadığımız bir kültürel alan oldu. Bizler için bu kültürel alanın hafızası, taşıyıcıları öncelikli olarak kadınlardı. Kadın çalışmalarının Türkiye'de hızla geliştiği 1990'lı yıllarda, yakından aşina olduğum bu yerellik hakkında kadın anlatıcılardan duyduğum hikâyelere ben de farklı bir bakış açısı geliştirmeye başladım. Tirebolu'nun kadın cemaati içinde konuşulan konular, kişisel bahtsızlık hikâyeleri, gururlu aile anlatıları olduğu kadar, her zaman biraz da yıllar boyunca, kasabanın nasıl bir değişim geçirdiğine dair hikâyelerdi. Değişim konusunun çoğu kişisel anlatının merkezine oturması hâliyle belli bir merak uyandırıyordu. Yaşlılara -hatta gençlere- sorulduğunda

Tirebolu, komşu yerleşimler veya geç Osmanlı/erken Cumhuriyet dönemiyle kıyaslandığında “düşmüş” bir yerelliği.

Araştırma sürecim, biraz da kendiliğinden gelişen aile ve dost sohbetlerini 1994 yılından itibaren kayda almakla başladı. Bu sohbetlerde daha çok kadınların hayat hikâyelerinde yerel değişim algısının nasıl ifade bulduğu ortaya çıkıyordu. Kadınların ev içi ve kamusal alanlarına dair anlatılar, Tirebolu'nun eski demografisine, özellikle Rum ve Ermeni nüfusuna dair de pek çok hikâye içeriyordu. Fakat bu hikâyeler, etnik çatışmalar hakkındaki olgular ve olaylar üzerinden tutarlı ve sürekliliği olan bir tarihsel anlatı olmaktan uzaktı. Kadın anlatılarında cevapsız kalan pek çok noktaya açıklık getirme düşüncesiyle ikinci bir proje başlatarak, bu sefer erkeklerin yaşam öykülerine odaklandım. Öncelikli olarak izini sürmek istediğim konu, geçmişin farklı cemaatlerinin erkek anlatılarında nasıl tezahür ettiğiydi. Bu bağlamda görüştüğüm pek çok Tirebolulu erkek anlatıcı için bu tarz konular kayıt altında konuşulmasından rahatsızlık duyulan konulardı. Dolayısıyla, erkeklerden dinlediğim yerellik anlatıları Tirebolu'nun 20. yüzyıl başından itibaren geçirdiği siyasi-tarihsel süreçlerin açığa çıkarılmasına pek de yardımcı olmadı. Yine de bu deneyim önemli başka bir noktaya işaret etti. 1910'lu yıllarda büyümeye başlayan etnik çatışmanın nasıl bir toplumsal hafıza oluşturduğuna dair bilgilerin sınırlı ve kopuk yapısı, bu konu hakkında Türkçe anlatılar kadar ulusal sınırların ötesine geçmenin gerekliliğini gösterdi. Araştırma sürecinin üçüncü safhasında, Tirebolulu Rumların yazılı ve sözlü anlatılarını incelemeye yöneldim. Tirebolulu Rumların toplumsal hafızasını incelemek için Atina'da yaptığım araştırmada öncelikli olarak Küçük Asya Araştırmaları Merkezi (*Centre for Asia Minor Studies*) arşivinde yer alan zengin Tirebolu koleksiyonunu inceleme fırsatı buldum. Arşivde, Anadolu'dan göçerek Atina'ya ve Selanik'e yerleşmiş olan Tireboluluların sözlü anlatıları 1920'lerden itibaren kaydedilmiş ve tasniflenmişti. Bu ilk kuşak anlatıların incelenmesini takiben, Atina'nın Nea Smyrni ve Kallithea mahallelerindeki yerleşik ikinci kuşak Tirebolulularla da görüşmeler yapmaya yöneldim. Tirebolu ve Atina'da sürdürülen bu çok-yerli tarihsel etnografi araştırması her iki toplum arasındaki sosyal, kültürel ve siyasi alanlardaki ayrımlar kadar süreklilikleri de ortaya koydu. Rumca - Türkçe ya da kadın - erkek olsun, bu farklı anlatılara uzun soluklu bir bakış, anlatıların söylemleri konusunda da önemli ipuçları verdi. Geçmişe dair bu anlatılarda kadınların kendi hayat hikâyeleri içinde yerel tarihlerini nasıl deneyimlediklerine bakıldığında, aslında tarihsel anlatıların da kendilerine özgü bir toplumsal-cinsiyetçi söylemleri olduğu da ortaya konuluyordu.

Tripoli'den Tirebolu'ya, Bir Karadeniz Kasabasının Kısa Tarihi

Tirebolu Türkiye'nin Doğu Karadeniz bölgesinde yer alan bir sahil kasabasıdır. İsmi kendisini çevreleyen üç kaleden aldığı söylenen Tripoli'nin bugünkü merkezi bu kalelerden birine bakan bir tepe üzerine kuruludur. Kalenin tarihi Cenevizlilerin Karadeniz'de ticarete

hâkim olduğu döneme kadar uzanır. İpek Yolu'nu Trabzon'a ve İstanbul'a bağlayan deniz yolunun bir durağı olmasına rağmen, kayalık sahilleri sebebiyle hiçbir zaman Trabzon gibi bir liman şehri olamayan Tirebolu'nun Rum nüfusunun yanına 14. yüzyıldan itibaren Türk Çepniler de yerleşmeye başlarlar. Fatih Sultan Mehmet'in 1461 Trabzon seferinin ardından kasaba Osmanlı yönetimine girer. Fındık üreticiliği, balıkçılık ve bakır madenciliğinden oluşan yerel bir ekonomiye dayalı olan Tirebolu'da Türk, Rum ve Ermenilerden oluşan nüfus, 20. yüzyıl başına kadar oldukça hareketli bir sosyal yaşama sahiptir. Faruk Sümer'in Osmanlı arşivlerindeki araştırmalarına göre, 19. yüzyıl sonunda kasaba nüfusunun % 60'ı Türk, % 35'i Rum ve % 5'i Ermeni'dir.² Ne var ki, Tirebolu'nun nüfus yapısı 19. yüzyıl sonunda itibaren derin bir değişim geçirir. Öncelikle gayrimüslim topluluklar Tanzimat'la beraber gelen askerlik ve vergi gibi yükümlülükleri nedeniyle Rusya'da iş kurmaya, yerleşmeye başlarlar. Bunları İttihat ve Terakki döneminin tehcir politikaları takip eder. Buna mukabil, 1916'da Rus ordusunun Trabzon'u işgal etmesiyle birlikte Müslüman nüfus da batıya doğru bugün 'muhacirlik dönemi' olarak adlandırılan kısa süreli bir göç yaşar.

Bugün çehresi hayli değişmiş olsa da, projenin başladığı 1990'lı yılların ortasında Tirebolu hâlâ yıkık dökük evleri ve yarı tamamlanmış yeni yerleşimleri ile bakımsız bir kasaba görüntüsüne sahipti. Karadeniz'in bazı diğer sahil ilçelerine kıyasla, geç Cumhuriyet döneminde durumunun iyice kötüleşmesi, yaşlıların çoğunun geçmişi nostaljiyle hatırlamasını beraberinde getirdi. Kasabanın pek çok ileri geleni 1950'lerin başında daha büyük şehirlere taşınıp mülklerini köylülere sattıklarından, ilçenin günümüzdeki demografisi artık daha kırsal kökenli bir nüfusa tekabül ediyor. Tam da bu durum yine "değişim" hakkındaki olumsuz söylemi destekleyen farklı bir unsur oluyor.

Kişisel Mekânların Hatırasından Tarihsel Etnografiye

Tirebolulu kadınlarla yaptığım sözlü tarih projesinin saha araştırmaları 1994 ve 1996 yazlarında gerçekleşmişti. Yine de Tirebolu'nun yerel kültürü ile olan ilişkim çocukluğuma dek uzandığından, araştırmamı bu dönemle sınırlamam herhalde eksik olur. Burası, annemin doğduğu yer olarak yıllar içinde belirli mekânları ve insanlarıyla kişisel bir ilişki geliştirdiğim önemli bir yaşam alanıydı. Özellikle yaz aylarında İstanbul'la kıyaslandığında Tirebolu çocuklar için bir cennetti: Özgürce dolaşılabilen sokakları, izinsiz gidilebilen sineması, sahilleri, dereleri ve tepeleriyle can sıkıntısını pek de yaşatmayacak canlılıkta sosyal, eğlenceli bir yerdi. Sonraki yıllarda, Tirebolu'nun farkında olmadan bağlandığım mekânlarında gezinirken yer isimlerine, tuhaf kalıntılara ve hikâyelere karşı gittikçe daha fazla ilgi duymaya başladım. 1990'lara geldiğimizde, çocuk gözünün ötesinden bakarak gözlemleyebildiğim yeni mekânların ve duyduğum yeni hikâyelerin daha önceleri bildiğimden farklı bir Tirebolu'nun izlerini taşıdığını hızla fark ettim. *Kirseburnu* ya da *Ermeni Mezarlığı* olarak anılan yer isimleri eski topografyaya dikkat çekerken, meraklı sorularıma cevaben anlatılan farklı

anekdotlar ve hikâyelerse ilgimi insanlara, bilhassa Tirebolu'nun dikkate şayan kadın şahsiyetlerine yönlendirdi. Bu kadınlar kimi zaman şapkaları, sık İstanbullu kıyafetleri gibi nedenlerle 'tarzları' ile, kimi zaman da Demokrat Parti için köy köy at üstünde gittikleri propagandalar veya teravih namazı kıldırılmaları gibi kamusal alandaki "iktidarları" ile anılmaktaydı. Bu tarz hikâyeler biriktikçe yaşlı kadınlarla hayat hikâyeleri üzerinden bir dizi görüşme yapmak kaçınılmaz oldu. Görüşme yapılan ilk grubu, tüm yaşamını Tirebolu'da sürdürmüş mütevazı ailelerden gelen kadınlar oluşturdu. Eşraf ailelere mensup kadınlara ulaşmak ise ancak yazın 'fındık zamanı' Tirebolu'yu ziyarete geldiklerinde mümkün oldu. Birkaç istisna dışında, görüşme yaptığım kadınların çoğu genel itibariyle 'muhafazakâr' kadınlardı. Geçmişleri her ne kadar farklı olsa da, her biri Tirebolu gibi bir yerlilikle kurdukları ilişkinin sınırlarını nasıl algıladıkları konusunda çok sarih anlatılar sundular. Tirebolulu kadınların mekânsal dünyaları, gelin gittikleri ev ve civarı, ulaşılabilen ve ulaşılamayan mahalleler arasındaki sosyal mesafe ve çekinmeden gidebildikleri meşru kamusal eğlence alanları hakkındaydı. Mekâna dair bu anlatılarda çoğu zaman kadın bedeninin de bir inziva yeri olduğu şeklindeki bir farkındalığı da dile getirdiler.

Gelin Gidilen Ev: Mutfak, Kiler, Cam Kenarı ve Kapı Eşiğinde Yaşam

Tirebolu'daki kadınlar erken yaşta evlendiklerinden, hikâye dağarcıklarının büyük bir kısmını kendi ailelerinden ziyade gelin gittikleri eve dair kayınpeder-kayınvalide hikâyeleri oluşturuyordu. Pek çoğuyla bir zamanlar gelin olarak geldikleri, şimdi ise kendi idarelerine aldıkları bu evlerde görüşme fırsatı buldum. Çoğu durumda, kadınlar anlatılarını, içinde neredeyse ergenlikten kadınlığa geçiş sürecini yaşadıkları bu evlerin hikâyeleri etrafında oluşturdular. Nu.K.³ kayınpederinin muhacirlik sonrası kendi evlerini yanmış bulunca, terk edilmiş bir Rum evinin kalıntılarından yeniden bir ev inşa edişiyile hikayesine başlıyor. Sonra da hemen kendi deneyimini "Yirmi kişinin içine geldim ben!" diye hatırlıyor. Bu 'yirmi kişi' sembolik bir sayı olsa da, çoğu evde gelinlerin bulunduğu aile düzeni pek de değişmiyordu: İdareyi elinde tutan kayınvalide, kayınpeder ve görümceler, kayınbiraderler, eltiler! Her birinin önceden belirlenmiş bir rolünün olduğu bu 'yerleşik düzenin' içine girmek pek de kolay olmuyordu. Birçok durumda, oğullarını askere yollamadan evvel evlendiren aileler, aylarca sürebilen bu dönemi, kocası askerdeyken 'gelini eğitme' fırsatı olarak da görürlerdi. Yeni bir gelin, ev içindeki yerini ve görevini hızla öğrenmek zorundaydı. Mutfak ve kiler kilitli olur ve çoğunlukla kayınvalide tarafından kontrol edilirdi. Örneğin, A.Ç.'nin hafızasında, kayınvalidesine dair yerleşik imge halen "şingır şingır belinde anahtarlık sallanan bir kadın" olarak şekillenmiş. Kilerler çoğu zaman kilitli olduğu için gelinlerin kendi evlerinde açlık çektikleri vakiydi. M.N., bu tür bir hikâyeyi ironik bir biçimde kendi kayınvalidesinin gelinlik dönemi hikâyesi olarak dinlemiş:

“Bunlar yeni doğum yapmış iki gelinmiş. Bir de kocası Mekke’ye giderken yolda vefat etmiş bir görümceleri varmış. Görümceleri genellikle yemek yemek için annesinin evine gelirmiş. Kaynanam ‘bir şey söyleyemezdik,’ derdi, ‘neticede hem öz kızı, hem de duldu’ derdi. Biz de gözümüzü kiler kapısına diker beklerdik. Kapı açık kaldığında hemen içeri sızar, bir iki galeta, bir parça şeker alırdık. Kaynanamız uyuyana kadar beklerdik.’ Ayrıca günlük süttten de biraz aşırıp hepsini karıştırarak yerlermiş. Çocuk emzirdikleri için aç kalıyorlarmış, o yüzden yerlermiş.”

Kayınvalidelik konumunun en önemli unsuru, yemek pişirme işinin kontrolüydü. Gelin daha çok kocası ve kayınpederi için getir-götür işleri yapmak, kahve pişirmek ve misafirlere hizmet etmek için ayak işlerinde kullanılırdı. Ne. K. ve S.İ., “mutfak işi ağırdı” diye hatırlıyorlar. Yemeğe meraklı, damak tadına takıntılı pek çok Tirebolu erkeği için yemek alışverişi kadınların değil erkeklerin alanıydı. “En iyi” eti, “en taze” yumurtaları onlar seçer, limonun nasıl kesileceğine ya da cezvenin ateşte ne kadar bekletileceğine dair kuralları olurdu. Suyun bile farklı tatlarını bilir, hangi çeşmeden hangi suyun ne zaman içileceği hususunda karşılıklı fikir beyan ederlerdi. Bazıları çevredeki su kaynakları ve çeşmeler konusunda uzmandı. Konuştuğum pek çok kadın hâlâ, küçük birer kız çocuğuyken, babaları ya da amcalarına su getirmek için dağ taş karanlık demeden, bazen de karanlıkta ve mezarlıktan geçerek gittikleri çeşmelere yaptıkları sonu gelmez yolculukları bir korku filmi efektiyle anlattılar.

Genç bir gelin olarak genellikle tek bir odayla yetinmek zorundaydınız. M.N., kayınlarının ancak iki oğulları da evlendiğinde evlerini yarı yarıya böldüklerini aktarıyor. Çocuklar, çoğu zaman kendilerine tek yaşam alanı olarak sunulan ev ortamından kaçış için farklı çıkış yerleri icat ediyordu. Bahçeler, tarlalar veya büyükannelerin ya da diğer yakın akrabaların evleri vakit geçirmek, gündelik hayatın sıradanlığına bir çeşitlilik getirmek için en uygun yerler oluyordu. Ancak hangi eve bir çocuğun fütursuzca girebileceği de tamamen o evi idare eden kadınla kurulan ilişkiye bağlıydı. Örneğin M.N., anneannesine yaptığı ziyaretlerin, onun ölümünün ardından nasıl kesintiye uğradığını şöyle aktarıyor:

“Şuradaki direkli evde büyüdüm ben. Orada geçti benim çocukluğum. Sanki kendi evimiz gibi oynardık, yer içerdik. Ama hanımannem öldükten sonra artık oraya gidemez olduk... Geline o kadar yakın değildik, onun kendine göre arkadaşları vardı.”

Elbette ki rahatça dolaşabilme özgürlüğünden çocukların hepsi yararlanamıyordu. Çocukluk dönemine dair Nu.K., belli bir yaştan sonra ailesinin kendisinin dışarıda oynamasına izin vermediğini hatırlıyor. “Gören heves ederdi” dediği bu durumda, genç kızı dikkatleri üzerine çekmeye başlayacağı çağda evde tutmak, kız isteme taleplerini engellemek için de bir önlem

oluyordu. Yine de erken evlenme kaçınılmaz oluyor ve genç yaşta kendisini “el evinde” bulan gelin için yeni bir varoluş mücadelesi başlıyordu. Nu.K. kayınlarıyla olan deneyimini oldukça net bir kavramla özetliyor: ‘sabır!’ “Sabrederdik! Kocaya saygı, kaynanaya saygı!” Aslında, ev içinin dar alanında uyumlu ve huzurlu bir yaşam sürdürebilmek saygı ve sabır olmadan pek de mümkün değildi. Evin iç düzeni en ince ayrıntısına kadar tasarlanmış, odalar her bir eşyanın kendine ait bir yeri olacak şekilde itinayla düzenlenmişti. A.Ç.’nin başından geçen bir hikâye tam da eşyaya yüklenen anlamın nasıl bir çatışma ortamı yaratabileceğine işaret ediyor. Bir kilim üzerinden yaşanan anlaşmazlık, tarihsel etnografik pek çok bilgiyi de önümüze koyuyor. Hikâye hasat zamanında geçiyor; evdeki eşyaların çoğunun köy evine götürüldüğü bir dönemde, A.Ç.’nin yarı felçli olan görünüşü Tirebolu’daki büyük evin kendine ait bölümünde kendi kızı tarafından bakılıyor. Köyde fındık toplanırken, bir gün, A.Ç.’nin kocası akşam yemeğine gelecek bir misafir için ondan hazırlık yapmasını istiyor. Misafir odasını boşalan eşyalarla donanımsız bulan ve biraz da kocasının misafirine mahcup olmak istemeyen A.Ç., yaşlı görünüşünün yatak örtüsü olarak kullandığı ince bir kilimi alıp yere sermek istiyor. Hikâyenin devamı A.Ç.’nin anlatımıyla şöyle:

“Üstünde zaten bir yün yorgan var, yün yorganın üstünde bir battaniye var, battaniyenin üstünde bir şey daha vardı. Yamalı kilimler vardı önceden, iki kilim birbirine dikilmiş, yere seriliyordu. Bu da onu üstüne almış. Artık ben de yaşlandığım için anlayabiliyorum. Demek ağrısı olan insan öyle yaparmış, kendini sıcak tutmak istermiş. Dedim ki, ‘Abla’ dedim, ‘misafir gelecek bize’ dedim, ‘o üzerindeki kilimi alayım da yere sererim’. ‘Misafirler gittikten sonra gene alırsın’ dedim. ‘Üstümdeki kilime rakı mı sürdürecen?’ dedi. Ben besbelli bir şey söylemedim daha, bilmiyorum artık. Gittim kilimi aldım ve yere serdim, hani akşam misafir gelecek diye odayı düzelttim. Ben yukarı çıktım bir şeyler almaya, geldim baktım, kilimi yerden almış, kaldırmış almış. Şimdi ona söylemeden, ben gene o katladığı yerden aldım, geldim gene, tam bir ucunu bıraktım, öbür ucunu yapacakken koşa koşa geldi. Şimdi ucunu tutuyor, ben ‘bırak, alma’ diyorum, o çekiyor, ben çekiyorum. Cehaletin alametine bak! O çekiyor, ben çekiyorum. ‘Bırak, bırak kalsın’ diyorum. ‘Rakı mı döktürücen üzerine?’ diyor. O daha Müslüman besbelli. Şimdi o çekerken ben çekerken, beni böyle çekti aşağı, ben yattım yere. ‘Gâvurun oğlu! Gâvurun oğlu!’ diyor. Ben yerdeyim, o benim üzerimde. Benim de saçlarım kısa ama çok gür, böylece karışmış. Neyse biz orada kavga ederken aşağıdan bir Kurban Nine vardı. O da direğin altından geçiyormuş, bizim patırtıya gürültüye, bizi duymuş. Hemen yengemlere koşmuş, demiş ki ‘hanım hanım’ demiş, ‘Fani bey (kocam) kızı öldürüyor’ demiş. ‘Evde kızılca kıyamet var’ demiş. Hemen yengem geldi, o sırada biz ayrıldık, beni bıraktı. O gitti içeriye. ‘Gâvurun oğlu seni’ diyor,

‘Gâvurun oğlu gâvur üstümdeki kilimi almış’ diyor. İçeri girdi. Ben de içeri geldim. O sırada da kızı Muteber ile Emine geçti, içeri geçtiler. Onlar biz kavga etmeden evvel geçmişlerdi. Kapıdan dediler ki ‘sen işini gör, biz biraz annemizin yanında oturalım, sonra sana uğrarız’ dediler. Onlar içerdeyken ben kilimi alıyorum, onlar içerdeyken biz kavga ediyoruz. Biz kavga ederken hizmetçilerden biri Muteber’in yanına koşmuş ve annesinin beni dövdüğünü söylemiş. Böylece onlar da geldi. İkimizi yerde görünce, Muteber, ‘Annemi mi dövüyorsun sen?’ dedi, daldı bana, koskoca Muteber, şimdi küçülmüş, geçende bakıyorum da küçülmüş. Şimdi daldı bana, saçım, başım birbirine girdi benim. ‘Ayıp’ diyor Emine, ‘ayıp, ayıp, sen delirmişsin’ diyor. Neyse beni Muteber orada bir iki patakladı. Benim ona gücüm yetmezdi ki. Görümcem gitti ve ardından kızı da gitti. ‘Sen benim annemi mi dövüyorsun’ dedi ve o da girdi içeriye. Gene ruhuna rahmet olsun, geldi koridora doğru yürüdü ama hâlâ söyleniyor. ‘Gâvur oğlu gavur’ diyor, ‘orospunun kızı’ diyor. ‘Üstümdeki kilimi aldın yere yayacan’ diyor. O zamanlar sobalar vardı ve yerde soba odunu vardı. Odunu kaptım ve bir koştum, hırs geldi, boynuna odunla vurdum. Kapının dibinde, öyle akli başından gitti orada. Şimdi Muteber onu duydu ya, kitledim kapıyı. Ocakta da pırasa çorbası pişiriyordum, suyumuz taşlıkta, mecbur taşlıktan su alacam, kapıyı açtım, suyu aldım, pirinci yıkadım. Tam pirinci atarken arkamdan doğru bir baston geldi bana, şak diye, baston iki parça oldu. Fani Bey’in bastonu iki parça oldu. Hiç sesimi çıkarmadım. Gitti! Dedi besbelli ‘dövdüm’ dedi, besbelli içeri ne dedi bilmiyorum artık. Ben öylece bunlarla darıldım.”

A.Ç.’nin kocası olanları hizmetçi aracılığıyla duysa da uyku vaktine kadar sessiz kalırlar. Sonrasında, karısına kilimi ikinci defa almakla hata ettiğini söyler. Yine de dayak yiyen kendi karısı olduğu için olayın çok da üzerine gidilmez. Öte yandan, hırsını alamayan A.Ç. intikamını ertesi gün, eltilsinin her sabah evin kendi bölümünden geçerek ulaşabildiği kilere giden kapıyı kilitleyerek alır. Ancak bugün bile, görüncesinin kapıyı açmaya çalışıp da, üç beş zorlamadan sonra kapının kasten kilitlenmiş olduğunu fark edişini unutamıyor: “Bugün hatırladıkça ar ediyorum” dese de bir kilim yüzünden başlayan tartışma yıllar boyu süren bir aile içi husumetin sebebi olabiliyor.

İç içe yaşanan bu aile ortamında karı-koca ilişkileri “mahrem alandan” ziyade “mahrem zamanlar” mefhumu etrafında gelişirdi. Bu iletişim hakkındaki sorulara Nu.K.’nin cevabı “Geceler vardı, geceler bizimdi... Gece bir araya gelinirdi!” oluyor. Erkekler akşam vakitleri genelde kahvede veya gezmede olduklarından bu mahrem zamanın gerçekleşmesi için geç saatlere kadar bekleme işi kadınlara, buluşma anı geldiğindeyse teselli etme işi erkeklerle

düşerdi. Nu.K.'nin deyiimiyle “Zaten kocan sana, ‘sen beni dinle, bunlara kulak verme’ demese, o evde geçim olmaz”dı.

Özel hayatları ‘huzur içinde’ sürdürmek ciddi bir maharet, akılcı bir idari yetenek gerektiriyordu. Evdeki varoluş, özellikle de yeni gelinler için neredeyse bir saklambaç oyunu gibiydi. Belirli zamanlarda görünmemek gerektiğinden, mekânlar arası küçük mesafeler için doğru zamanı kollamak elzem oluyordu. Örneğin, gelinin yıkanması cinsel ilişki sonrası boy abdestine yorulacağından yıkanma zamanı ince hesaplar gerektirirdi. Nu.K., “Aha tıktırtıyı duydular, aha saçımı ıslak gördüler” diye anlattığı bu durumu ‘korku banyosu’ ya da ‘gizli banyo’ olarak adlandırıyor. Nu.K. bir keresinde geç bir saatte yıkanırken, tuvalete gidebilmek için banyodan geçmesi gereken kayınpederine yakalandığını hatırlıyor. Kapıyı içerden kilitliyor ve kayınpederinin seslenmelerine yanıt vermiyor. Zavallı adam ısrarla kapıya vurmaya devam ederken, sonunda durumu kavrayan karısı onu yanına çağırıyor. Kayınvalide gelinin ya da oğlunun içerde gizlenmiş olduğunu fark ediyor ve kendi odalarına kaçabilmeleri için onlara birkaç dakika zaman tanıyor.

Şanslı bazı gelinlerin kendilerine ait özel bir iki odası olsa da sonuçta herkesin arzusu ayrı bir eve çıkabilmek oluyor. Uzun bir kaynana ve kayınpeder hükmü altında geçen “yerleşik gelinlik” dönemi sonrası kendilerine ait ayrı bir eve çıkılması aynı zamanda önemli bir geçiş töreni olarak da görülüyor. Nu.K. bu durumu şu şekilde açıklıyor: “Artık izin alman gereken bir tek senin adamın oluyor!” Bu artık kendi arkadaşlarını davet edebilme ve kendi mutfağında, kendi “düzenini” kurabilme salahiyetinin alındığı anlamına geliyor. Yine de ev işlerinin doğası aynı kalıyor: “Eskisi kadar ağır”! Diğer bir gelin Ne.K. ise gençliğinde yoğun ev işi yaptığı dönemleri biraz da öfkeyle hatırlıyor. Genç kızlık döneminin tamamını kaçırmış olduğunu düşünüyor:

“On beş yaşında nişanlandım, çocuklar ve diğerleri derken kendimi otuz beşinde buldum. Birden yaşlandım... Gençliğimiz bitmek tükenmek bilmeyen işlerle geçti: Ne çamaşır makinesi var, ne bulaşık makinesi, ne elektrik! Gün ışığınca gözümüzü ev işine açardık. Hizmet edenimiz de vardı ama tamamen onlara bel bağlamazdık. Her sabah, yığınla bebek bezleri, yığınla çamaşır! Çok da iyiydik hani ev işinde. Çünkü gezmeye gidecek vakti de bulurduk. Aynı zamanda hem evin işini görürdük, hem de kâğıt oynardık. Her ikisini de aynı anda yürütürdük. Ama çok da yorulduğumuzu hatırlıyorum.”

Evliliklerin ilk yıllarında gelinlerin kime, nereye, dışarı çıkabileceğinin idaresi tamamen kayınvalidelerin elinde olurdu. Gelin-kaynana ilişkileri iyi olsa bile ve çoğu ziyaret günü belli bir düzene oturtulmuş olsa da, her cuma kendi ailesini ziyaret eden bir gelin için izin isteme

anı daima sıkıntılıydı. Nu.K. bu anı merdivenlerden bir aşağı bir yukarı gidip geldiğini ve izin istemek için en iyi zamanı nasıl kovaladığını hatırlayarak anlatıyor. E.D. kendi akrabalarının düzenlediği mevlüte gitmek için dahi izin isterken zorluklar yaşadığını aktarıyor. Kocalar da eşlerine kendi özel kurallarını dayatıyordu. Tirebolu'nun Cumhuriyet'in ilk yıllarında zenginleşen bir ailesine mensup S.İ., pencereden dışarı bakmaması ve tek başınayken kapıyı açmaması konusunda sürekli uyarı aldığını anlatıyor. Kocası, 'kendi köyünden' gelen marabalarla karısının yüz yüze gelmesine engel olmak için kapıyı daima hizmetlilerin açmasını şart koşuyor. Başka bir ifadeyle, kasabanın orta ve alt gelirli ailelerinin kadınları dış kapılarını pencerelerini evlerinin doğal bir uzantısı olarak kullanırken, üst sınıftan kadınlar için kapılar ve pencereler mahremiyetin sınırını teşkil ediyorlar. Bazı evlerde kadın-erkek ilişkilerinin rahatlığına da örnek veriliyor. Örneğin S.S., çocukluğunda babasının özel eğlence ortamları düzenlediğini, eşinden ut çalmasını istediğini ve tüm kızların da evin ortasında oynamalarından pek memnun olduğunu hatırlıyor.

Evlerin odaları oldukça küçük olduğundan bu mekânın nasıl döşeneceği konusuna büyük bir önem atfediliyordu. Odayı herkesten farklı döşemek bir kadını diğerlerinden farklı kılan önemli bir gösterge olabiliyordu. Dikiş-nakış ve diğer oya ve dantel işi bu tür bir ayrışmayı yaratmak için akla gelen ilk alanlardı. Başkalarının bilmediği bir nakış motifini öğrenmek genç gelinler arasında bir prestij konusu olabiliyordu. Bu tarz sanatsal yaratıcılık ürünleri çoğu kez özellikle estetik sunumun en önemli iki mekânı olan gelin odası veya mutfakta sergilenirdi. Pek çok kadın yatak ve yemek örtü takımlarını, perdelerini yapma işini çok küçük yaşta öğreniyorlardı. Anneler için kendileri ev işlerini yaparken, kızlarına da örgü ve nakış işlerini öğretmek elzemdi. "Elişi" aynı zamanda zamanın nasıl kullanılacağına, ev içi yaşantısının sıkıntılarının üstesinden nasıl gelineceğinin de eğitimi anlamına geliyordu. M.N. annesi kendisini boş boş otururken görürse her defasında annesinden duyduğu ilk sözün "Elinin işini yap" olduğunu aktarıyor. Dantel veya diğer elişleri kadar önemli başka bir estetik alan da bahçelerdi. Bir bahçenin diğerlerinden farklılığı çocukluk hatıralarının önemli bir boyutunu teşkil edebiliyordu. Bazı kadınlar düğünlere ev sahipliği yapan bahçeleri nedeniyle özel bir üne sahipti.

Genç kızların anne ve babalarının gittikleri akşam gezmelerine katılmaları da pek vaki değildi, evde kalmaları ve "elişlerine" devam etmeleri usuldeni. Anneleriyle bir ev gezmesine gitmeleri durumunda da soru sorulmadıkça konuşmazlar ve sadece ortamı dinlemekle yetinirlerdi. Daha 'modern kafalı' ailelerden gelen bazı genç kızlarınsa kendi evlerinde 'gün' düzenleme izinleri olabiliyordu. Örneğin N.K., bir yıl boyunca düzenlediği özel 'günlerde' nasıl yemek yaptığını, dans ettiklerini ve kız arkadaşları ile şarkılar söylediğini anlatıyor. Maalesef bu eğlence, kızlardan birisinin nişanlısının kapıya dayanıp kızı kaçırmak istemesiyle son buluyor.

Mahalleler ve Yakın Civar: İçerisi, Dışarısı, Sokaklar, Merdivenler ve Sahiller

Kıydan yükselen dik tepelerin üzerine kurulmuş olan Tirebolu halen iki ana yol üzerinde konumlanır. Bu yollardan ilkinin tarihi Osmanlı dönemine uzanırken, diğeryse 1950’lerde inşa edilir. Cadde ve sokakların yanı sıra kasabanın en etkin ulaşım yollarından birisi de merdivenler olmuştur. Kasaba etrafını dolaşmak sadece birkaç saatinizi alsa da, tepeler üzerine dip dibe kurulmuş bu coğrafyada sayısız mahalle mevcuttur. Neredeyse yirmi otuz adımda bir değişen mahallelerin isimleri de kasabanın yakın tarihi ve sosyal yaşamına dair ipuçları verir: *Çarşı Mahallesi, Selimağa, Yeniköy, Hamam Mahallesi, Mezarlıkbaşı, Cıntaşı, Çatal, Ondört Evler, Hükümet, Park, Ermeni Mezarlığı, Kaledibi, Kırseburnu, Körliman* ve diğerleri. Mahalleler gibi, belli sahiller, hatta denizdeki kayalar da kendilerine ait isimler taşır: *Yılın, Plaj, Beygir Kumu, Barabut veya Ustrama, Uzuntaş, Kabataş, Giresun Taşı, Fırın Taşı* gibi.

Kadınların bu yerlerle ilgili anlatılarından, geçmişte her mahallenin kendine ait sınırlarının olduğu ve bu sınırları aşmanın oldukça zor olduğu açıkça ortaya çıkıyor. N.K. Yeniköy mahallesinde yaşayan bir ailenin, sadece on beş dakikalık yürüme mesafesindeki Kale Dibi’ne yeni gelin olarak giden kızları için nasıl da ağladıklarını hatırlıyor. Sadece 30 km mesafede olan Giresun’dan gelin gelen birisi için Tirebolu gurbet olarak görülüyor. E.D., “Kendi memleketinden uzağa giden gelinler için üzüldük” diye aktarıyor. Nu.K. ise çocukluğundaki en büyük korkularından birisinin kız kardeşinin Giresun’dan birisiyle evlenmesi olduğunu itiraf ediyor. ‘İtibarlı’ ailelerin, çocuklarını uzağa gelin göndermeyeceklerine inanılırken, bu duruma sadece yoksul aileler boyun eğiyordu. “Pek çok güzel kız, babasızlığın kurbanı olmuştur” diyen R.İ., bunun sınıfın ötesine geçen toplumsal bir kural olduğunu belirtiyor. Yapılacak evliliklerin kasaba içinde kalmasını garantiye almak nadir rastlanan bir durum değildi. Tam da bu nedenle beşik kertmesi Tirebolu’da da rastlanan bir olguydu.

Kadınlar kasaba içinde çok fazla dolaşmadıkları için yaşadıkları çevre gündelik hayatın da standartlarını belirliyordu. Kayınlarının veya kocalarının izni ile yapılabilen küçük ziyaretler dışında, kadınların günlük rutinleri en yakın çevreleri ile sınırlıydı. “Yakın” çevre, bir anlamda evin uzantısı olan komşu evleri, “kapı önü”, “merdiven başı” olabiliyordu. Bilgi akışı, bu küçük mahalleler dizini yoluyla hızla sağlanabiliyor, evlerinden kolay kolay çıkmamalarına rağmen pek çok kadın Tirebolu’nun bir ucunda olan olayı bilahare mutlaka duyuyordu. Pek çok durumda, komşular “en iyi arkadaş” olurdu ve eğer bu mümkün değilse bile, sırf gündelik yaşamı katlanılabilir kılmak için komşularınıza karşı hoşgörülü olmayı öğrenirdiniz. Rumlara ve Ermenilere dair hatıraların pek çoğu da bu “iyi komşular” imgesi etrafında saklanagelmıştır.

Tirebolu'nun sahile bakan merkezinin ardında, dar merdiven-sokaklar ve dik yokuşlar arasında kurulu mahalle yapısı esasında komşu evlerin birbirlerine bağlı kapılarıyla birbirine bağlanan “özel bir ağ” da oluşturuyordu. Kadınlar için evlerinin dış kapısının hemen önünü evin sokağa olan doğal bir açılımıdır, hatta pek çok kapının açılıp karşılıklı sohbet edildiği sokak araları bir “avlu” işlevi de görürler. E.D., genç bir kızken akşamları mahalle arkadaşlarıyla toplandıkları ağaç altını bir tür özel meydan olarak hatırlıyor. Genç kızlara nazaran çocuklar bu sokaklar arasında mahalle farkı gözetmeden dolaşabilen en özgür kesimi temsil ediyorlardı. Anneler bir yandan, evlenip başka bir mahalleye taşınan kızlarının ardından gözyaşı dökerken, diğer yandan on dakika içinde küçük çocuklarıyla oraya bir mesaj gönderebiliyorlardı. Başka bir ifadeyle, sosyal mesafe algısı yetişkinleri sınırlasa da çocuklar fiziksel anlamda bu sınırları rahatlıkla aşabiliyordu.

Mahalle sınırları içerisinde gündelik kıyafetlerle dolaşmaya müsamaha gösterilebilirdi. Fakat, bir kadının pazara, başka mahallelere, kısacası kendi mahallesinin “ötesine” açılırken, belli giyim kurallarına uyması gerekiyordu. Görüşme yaptığım pek çok kadın ‘sokağa çıkmak’ olarak adlandırdıkları kamusal alandaki giyim kuşam kurallarından özellikle bahsetti. Giyim kuralları özellikle de kılık ve kıyafet devriminden sonra çok daha önemli hâle gelmişti. Yasal bir zorunluluk olarak uygulanan kıyafet kanunu, “ulusal modernite” ile “geleneksel muhafazakârlık” arasında bir tercih yapılmasını zorunlu kılmıştı. Çarşaf kalkmıştı ama pek çok kadın için sokakta çarşafın yerine ne konacağı kimliğe dair önemli bir karardı. “Çarşaf” yerine “başörtüsü” kullanmak muhafazakâr bir karardı. M.N. annesinin uzun çarşaf yerine şal ve palto giydiğini hatırlıyor. S.S. ise sokağa hiçbir zaman “sadece bir mantıyla” çıkmadığını, daima bir eşarp bağladığını gururla anlatıyor. Bir dizi başka kadın hiçbir zaman sadece elbiseleri ile dışarı çıkmadıklarını anlatırlarken, daha genç yaştakiler kendilerini “mantosuz çıkan ilk nesil” olarak görüyordu.

Daha genç kuşakların sokaklara dair başka kadın imgeleri de vardı. Bu imgelerden birisi aşırı kilolu Hafız Zehra'ya aittir. Hafız Zehra, daima yanında hizmetçisi ile dolaşırken hizmetçisi elinde bir sandalye taşır ve hanımı yorulduğunda kendisine bu sandalyeyi sunar. Hafız Zehra'nın itibarlı bir adamın karısı olarak teamülleri zorlayabilecek bir ayrıcalığa sahip olduğu anlaşılıyor. Diğer bir kadın ise Mürver Hanım'dır. Mürver Hanım siyah bir çarşaf giyer ve bir elinde şemsiyesiyle ata binerek Tirebolu sokaklarında dolaşabilir. Ata binen kadın imajı başlı başına bir mesaj taşımaktadır. Daha muhafazakâr kadınlar atlarını kasaba girişine kadar sürer ve kalan mesafeyi yürüyerek tamamlarken, daha “gözü pek olanlar” kasaba sokaklarından geçerek kendi evlerinin önüne kadar atla giderlerdi.

Muhafazakârlık ve modernite arasındaki git-geller oldukça karmaşıktı. Tirebolu'daki pek çok erkek, Kemal Atatürk'e ve onun reformlarına sadık olduğundan, eşlerinin başlarını açmaları hatta şapka giymeleri konusunda açık fikirli olabiliyordu. Erkeklerin geçmiş, modernite ve

yeni ulusal kimlik arasında köprü kurma çabasına, 'kapanan' bedenselliğin içine doğmuş olan kadınların hepsi de bu ani değişime uyum sağlayamayabiliyordu. A.Ç. kocasının kendisinin sokakta saçını açmasına yönelik talebine karşı çıktığını anlatıyor. Kocasının, "eğer babamdan utanıyorsan, eve yaklaştığında başını örtersin" demesine rağmen, A.Ç. başörtüsünü çıkarmayı kendisine yediremiyor.

İnziva Yeri Olarak Kadın Bedeni

Başın açılması kolay bir değişim değildi, fakat bedenin tamamen görünür olması, ne giydiğinden veya nerede yürüdüğünden bağımsız olarak çok daha problemlili bir durumdu. Kadın bedenleri korunması gereken şeylerdi. Pek çok kadının hafızası, gelişme çağlarında bedenleri hakkında geliştirdikleri derin bir kaygıyı ifade ediyordu. Bunun en önemli sebebi "kız çekme" olarak adlandırılan gelenektir. Bu geleneğe göre kızın kendi nişanlısı bir şekilde kızı kaçırabilirdi! Eğer damadın ailesi düğünü yapacak yeterli paraya sahip değilse oğullarını nişanlısını kaçırmaması konusunda cesaretlendirebiliyordu. E.D. kendi nişanlısından nasıl da korktuğunu hatırlıyor. Güvenliği için yakında evleneceği kişinin evine yakın oturan akrabalarına bile ziyarete gitmekten kaçınıyordu. Ne yazık ki, korktuğu başına geldi ve günün birinde çeşmenin önünden kaçırıldı. Bugün hâlâ doğru dürüst bir düğün yaşayamadığından veya kendine yaraşacak bir çeyizi kaçırmış olduğundan dolayı üzüntü duyuyor.

Genelde böyle bir girişimde bulunmaya karar veren gencin detaylı bir plan yapması gerekiyordu. Ve küçük bir kasabada dedikoduların genç kızın ailesine ulaşması hiç de şaşırtıcı olmuyordu. Bir keresinde, genç kızın annesi, kızının, nişanlısı tarafından kaçırılacağı duyumunu alınca, hemen kızının ziyarete gittiği eve bir mesaj gönderip kızının oradan çıkmamasını tembihler. Gözü kara nişanlı, kızın bulunduğu evin önünde kamp kurar, bağırır, çağırır ve hatta camlarına taş atar. Sonunda, silah zoruyla eve girmeyi başarır; ancak evdeki diğer erkekleri karşısında bulunca aklını başına devşirerek geri çekilir. Görünüşe göre bu olay düğünün kız ailesi tarafından ha bire ertelenmesi üzerine yaşanmıştır. Başka bir olayda ise, gelin ve damadın aileleri iyi anlaşamazlar ve oğlan sevdiği kızla evlenebilmek için kızı kaçırmaktan başka bir çaresinin olmadığını düşünür. Kendisine yardımcı olacak kuzeniyle birlikte hazırlıklar yapar, ama kızın yanlış anlamaması için de işini garantiye almak ister. Kaçırma gününde kuzen ilk hamleyi yapıp kızı belinden kavradığı zaman kızı, onu kendisi için değil, kuzeni için kaçırdığını söyleyecektir.

"Kız çekme" anlatıları, kız sohbetleri repertuarının önemli bir bölümünü oluşturuyordu. Bu anlatılar kızların gelişim döneminde neredeyse bir "korku filmi etkisi" yaratıyordu. Kızların bedenleri "tıpkı bir kale" gibi sürekli korunmalıydı ve evlenene kadar bunun tüm sorumluluğu kızların omuzlarında idi. Kız kaçıran kişinin fazla ileri gitmesine gerek bile kalmıyordu. Beline sıkıca sarılmış ve etkisiz hâle getirilmiş olmak bir ebeleme oyununda ebelemek gibi oyunu

kaybetmek anlamına geliyordu. Bir erkek tarafından dokunulmak ya da görünmek sakınılması gereken bir deneyimdi. Nu.K. bir bayram yerinde nişanlısı ile işbirliği yapan kendi kuzeni tarafından oyuna getirilmesinden dolayı duyduğu utançı hatırlıyor. Nu.K. 1930'larda kurulan bir bayram yerinde, kuzeninin arabayla dolaşma teklifini kabul ettiğinde nişanlısının da arabada olduğunu fark eder. Oracıkta ağlamaya başlar ve arabanın kapıları kapalı olduğu için namusuna leke sürüldüğünü düşünür. E.D. de benzer başka bir olay hatırlıyor: Bir grup genç kızla birlikte evlerinin önünde otururlarken bir tekneden gelen projektör ışığının üzerlerini aydınlattığını fark ederler. Korkuyla kaçırlar; tanınacakları ve dolayısıyla dedikodu malzemesi olacakları düşüncesiyle dehşete düşerler.

Kadın bedeni aynı zamanda kişinin kendini dinlemesi için de bir inzivaya çekilme mekânı işlevi görür. Eğer gidecek başka yer yoksa, kadın "sessiz kalarak" kendi bedenine sığınır. Evlilikten sonraki ilk hafta, bazı kadınlar 'gelinlik tutmak' olarak adlandırılan bir evlilik sonrası ritüelini yerine getirerek bir tür "sessizlik gösterisi" sahneliyorlardı. Geleneğe göre gelinin, kayınvalidesi tarafından konuşmaya davet edilene kadar konuşmaktan kaçınması gerekirdi. Bu gelenek aylarca sürebilir, komşu ziyaretlerinde yeni evli gelin neredeyse tek kelime dahi etmezdi. Evlilik öncesinde bir tehdit alanı olan bedenin, gelin gidilen evde kişisel bir inziva alanına dönüştüğü görülüyordu.

Kamusal Eğlence Mekânları: Hamam, Sinema ve Park

Gündelik işlerin rutininin yanı sıra kadınların kamusal mekânlara erişimi de düzenlenmiş, hatta bazen pazarlık konusu olmuştur. Diğer pek çok Anadolu kasabasında olduğu gibi, hamamlar da Tirebolu kadınlarının sosyal yaşantısında merkezi bir öneme sahipti. Her hafta olmasa bile iki haftada bir kadınlar önceden uzun uzun hazırlandıkları hamam sefalarına katılırlardı. Pek çok kadın için hamam, yemek pişirme, hikâye anlatma, şarkı söyleme ya da "oynama" gibi en önemli yeteneklerinin yanı sıra, güzelliklerinin ve maddi zenginliklerinin kamusal olarak sergilendiği meşru mekânlardı.

İtibar sahibi kadınlar, kendilerine "gayri resmi olarak" tahsis edilmiş yerlere sahipti. M.N. tellağın yüksek sesle insanları çağırışını, sefalarını hatırlıyor: "Rabia Hanım geldi mi?, Azize Hanım geldi mi?, Muteber Hanım geldi mi? Ateşi koyun, ateşi koyun!" Şüphesiz, hamam aynı zamanda, kadınlar arasında, genellikle kocaları ya da babalarının statüsünden kaynaklanan sosyal ve sınıfsal hiyerarşiyi de gözler önüne sermekteydi. Bugün, M.N. bu dile gelmemiş kuralları hiç sorgulamadan kabul etmiş olmasının pişmanlığını yaşıyor: "Biz de aynı parayı öderdik, onlar da. Hepsi ne içindi? Biz de cahildik, zaman zenginlik zamanıydı ve biz de onlara hayrandık."

Bazı itibarlı ailelerin hamamı tamamen kapatırma gelenekleri vardı. Özellikle de fındık toplama sonu köy veya yayla dönüşü veya düğünlerden sonra özel zamanlarda bunu yaparlardı. Yemek, hamam ritüellerinin vazgeçilmeziydi. Nu.K. hamam sefaları için hazırladığı ve dağıttığı turşularla meyvelerin tadını halen hatırlıyordu. Müzik ve oyun da bu ritüelin bir parçasıydı. Genellikle geniş kazanlar ters çevrilir ve ut çalan kadınlarla beraber şarkılara eşlik etmek için vurmaları kullanılırdı.

Ev sahibi ailenin varlıklı olması durumunda, hafta boyu süren düğün törenleri sırasında salı günü de bir hamam sefası yapılırdı. Aileler ekonomik güçlerine göre, düğün geleneklerinin hangilerini yerine getirebileceklerini kendileri seçerdi. Pazar günü, yaklaşan düğün için gelini hazırlama günüydü: Kaş ve bacak ağdası neredeyse bir kabul töreni havasında icra edilirdi. Pazartesi, gelinin yakın arkadaşları için ziyafet günüydü. Salı, gelinin ailesi tarafından düzenlenen hamam günüydü. Çarşamba, damadın ailesi takı merasimi için gelinin ailesini ziyarete gelir ve perşembe günü, damat gelini evinden alır ve kendi evindeki kutlamaya götürürdü. Ertesi gün N.K.'nin deyimiyle balayı gibi bir "balgünü" olurdu ve bunu takip eden bir hafta boyunca "gelin görme" ziyaretleri yapılırdı. Bu ziyaretlerde tebrikleri kabul eden gelin gelinliğini giymeye devam ederdi.

Dini bayramlarda, pek çok kasaba gibi Tirebolu da kendi bayram yerini kurardı: Dönme dolaplar, cambazlar ve çalgıcılar. Bunlar arasında dönme dolabın, kadınların "nişanlıları"na dair hafızalarında özel bir yeri vardı. Erkeklerin nişanlılarını dönme dolabın önünde beklemesi ve onların bilet paralarını ödemesi âdettendi. Sonraki dönemlerde dönme dolabın yerini "otomobil turunun" aldığı görülüyordu. Her iki durumda da flört eylemi tamamen festival alanı ile sınırlıydı.

Sinema ve tiyatro ise kadınların erişimine açık diğer kamusal eğlence ortamları arasında yer alıyordu. Tirebolu'da bir tiyatro salonu bulunuyordu. N.K. ve N.M., bu salonu "İstanbul'dakilerden bile daha güzel!" diye tarif ediyor. Tiyatronun, ailelerin gezici kumpanyaların oyunlarını izleyebilecekleri özel locaları bulunuyordu. Salonun üst katı ise 1930'lu yılların caz müziğinin bile çalındığı bir müzikhol vazifesi görüyordu. Bu yıllarda evli kadınlar için çocuklarla veya tek başlarına sinemaya gitmek sıradan bir eylemdi. Özellikle pazar günleri sinema salonları (biri kiliseden bozma, diğeri yeni yapılan bir bina) kadınlar ve çocuklar için özel seanslar düzenlerdi. N.K.'ya göre, 1940'lar boyunca âdet, pazar günleri evde pide yemek ve ardından sinemaya gitmekti. Yine de bazı kadınlar sinemaya ancak gizlice gidebildiklerini ve bunu kocalarından sakladıklarını ifade ettiler.

Bir başka kamusal eğlence mekânı ise Cumhuriyet Parkı'ydı. Parkın kurulduğu yerdeki Rum kilisesinin etnik çatışmaların ardından yıkıldığı anlatılıyor. Cumhuriyet döneminde yapılan yeni park, öyle bir şekilde düzenlenmişti ki insanlar hem havuz başında oturup bir şeyler

içebilir hem de dans pistini partiler için kullanabilirdi. Tirebolu'nun ilk kuşağını oluşturan "açık kadınlar" kamusal alandaki karma dans deneyimlerini burada yaşamıştı. Ş.K. ailesinin park gezilerini, annesinin parktaki "bahçe partilerinde" giydiği şık ve hatta cüretkâr denilebilecek elbiselerini hatırlıyor. Bu partiler genellikle Halkevleri etkinliklerinin bir parçası olarak düzenlenirdi. Diğer pek çok yerellikte olduğu gibi, Halkevlerinin Cumhuriyet reformlarını yayma çabası içinde olsa da yerel halkı tam olarak harekete geçirdiği pek de söylenemez. Nu.K. gibi ev içi ile sınırlı bir hayatı olan bazı kadınlar bunu "Halkevinden haberim yok!" diye ifade ediyor ve ekliyor: "Bizim oralara gitmemize izin vereceklerini nasıl düşünebiliyorsun?" Bununla birlikte, S.İ. kocasının saz çalmak için oraya gittiğini belirtiyor. Kendisinin de gidip gitmediği sorulduğunda ise cevabı: "Biz gitmezdik, âdetten değildi, biz mutaassıptık." M.N. için ise Halkeviyle kurulan tek ilişki, gençlik yıllarında akşamları ziyaret ettiği eliş sergileriydi. S.İ.'ye göre gitmemesinin sebebi tamamen kocası kıskançlığı oluyordu. Halkevlerinin etkinliklerine kimler katılıyordu sorusunun cevabı, yine başka yerelliklerde de rastlandığı gibi genellikle vali, hâkim, öğretmenler, banka çalışanları gibi devlet memurları ile onların eşleri ve çocukları oluyordu. Yerel katılımcılar ise sadece Cumhuriyet Halk Partisi'nin ve Halkevlerinin yöneticileri ile birkaç itibar sahibi kişi ve onların eşleriydi. Valinin eşinin arkadaşı olan S.S., onu evinde ziyaret ettiğini, ancak arkadaşının yakından ilişkili olduğu Halkevine gitmediğini anlatıyor. Diğer yandan, S.S. 1940'ların ortalarındaki Demokrat Parti'nin ilk seçim kampanyası sırasında muhalefetin en ateşli savunucusuydu ve partiden bir başka kadınla beraber Tirebolu çevresindeki köyleri at üstünde dolaşmaktan hiç de çekinmemişti: "Kendi atlarımız vardı ve kıyafetlerimizin altında da bıçaklarımız. Hepimiz örtülü ve çarşaflydık, gece gündüz dolaşiyor ve halkı Demokratlara oy vermeye ikna etmeye çalışıyorduk." Görünen o ki köylüler ona "Sahure Emmi!" diye hitap ediyordu. Kamusal alanın meşruiyeti, kişinin kendi davranışlarını bu alan üzerinden nasıl meşrulaştırdığına bağlıydı. Halkevi "fazla cüretkâr" görünüyordu; fakat Demokrat Parti için oy toplamak üzere dağ köylerine çıkmak herhangi bir soruna sebep olmayabilirdi.

Kırsal Bölge: Dağlar, Köyler, Su Kaynaklarında ve Nehir Kenarlarında Yapılan Piknikler

Gündelik hayat, kışın ne kadar sakin ve mekânsal olarak sınırlandırılmış olsa da, bahardan sonra dışarıya doğru bir açılım olurdu. Bir bahar bayramı olan Hıdrellez, Tirebolu ve çevresinde yaygın olarak kutlanan bir şenlikti. Kimi Tirebolulular Kirseburnu'na (Kilise Burnu), kimileri de kendi ailelerinin fındık bahçelerine giderdi. Kuzu doldurma, özel su ve burma börekleri ve türlü sarma ve dolma şenliğin piknik alanında doyasıya tüketilmek üzere çok önceden hazırlanan geleneksel yemeklerdendi. Ağaçların altında bağlama çalanlar ve etrafta birçok salıncak bulunurdu. Diğer bir piknik etkinliği ise genellikle kasabanın eski limanı olan Körliman bölgesinde düzenlenirdi. Kadınlar ve çocuklar, haftalık futbol maçını seyretmek üzere düzenli bir şekilde gittikleri bu yerde bir yandan da piknik yaparlardı.

Yaz aylarında, pek çok aile peynir, bal ve kurutulmuş yiyecekler gibi kışlık besinlerini hazırlamak üzere yaylalara çıkardı. S.S. yılın yaklaşık beş ayını yaylada geçirdiklerini hatırlıyor. Yaylalar sıtmadan korunmak için en güvenilir yerler olmasının yanı sıra, kasabanın katı kurallarından da geçici olarak kurtulmayı sağlardı. Yaylada pek çok kadın ve genç kız ata binebilir ve içinde dolaşabileceği çok daha geniş bir dış alanda hareket edebilirlerdi. Ayrıca kış boyunca birkaç odaya sıkışmak zorunda kalan pek çok kişi için yaylalara çıkmak geleneksel sosyal sınırların da genişlemesi anlamına gelirdi. S.S. kendisi için “ben tam bir yayla kızıydım” diyor, ve erkeklerden, hatta kendi nişanlısı da dahil olmak üzere pek çok yaşıtından fiziksel olarak daha kuvvetli olduğunu anlatarak bundan gurur duyuyordu. Ayrıca tüm ağır işlere rağmen, annesi ve çevresindeki diğer yaşlılarla sürdürdüğü yayla hayatının sıkıcı olmadığını hatırlıyor. “Her gün başka bir pınara gider ve orada piknik yapardık” diyor. Tirebolulular için her su pınarı, farklı tatlarıyla kendine özgüydü. Yayla coğrafyası pınarlar arasına kurulu obalardan oluştuğundan pınarlar mekânı belirleyen önemli referans noktalarıydı. Her yıl, çevredeki her bir pınar başına neredeyse bir ziyaretgâh gibi gidilmesi âdettendi.

Yayla gibi fındık zamanı köy hayatı da kasabanın dar alanından çıkma fırsatı yaratıyordu. Tarlaları ya da fındık bahçeleri olan aileler ağustos ayında yıllık hasatlarını toplamak zorunda olduklarından, fındık toplamak için tüm aile geçici olarak köy evine yerleşirdi. A.Ç. o günleri şöyle anlatıyor:

“O vakit, her şeyi toparlar ve köye taşınırdık. Hatta bazen bazı ağır eşyalarımızı da aldığımız olurdu. Şimdi ise köy işlerini Tirebolu’dan hallediyorlar; çünkü köye gidip gelen bir sürü araç var. O zamanlarda bizim yolumuz yoktu ve bir kez köye gittiğimizde fındık sonuna kadar orada kalmamız gerekirdi.”

Fındık hasadı, çok sayıda marabayla ilgilenmek anlamına da geldiğinden çoğu kadın için köy hizmeti oldukça ağırdı. Zamanları işçiler için yemek pişirmek, onların yaptıkları işleri kontrol etmek ve ihtiyaç durumunda ellerinden gelen yardımı sunmakla geçiyordu. Kendilerini Tirebolu’dakinden çok daha yoğun bir yaşantı içinde bulsalar da, ortam değişikliği, açık havanın tadı ve hepsinden önemlisi, çocukların bahçelere rahatça salıverilmesinden de memnundular.

Karşılaştırmalı Bir Yaklaşımla Tirebolu

Tirebolu’nun yakın komşu kasabalar ve şehirlerle olan ilişkisi Karadeniz bölgesindeki aidiyet farklılıklarını anlamak için oldukça önemlidir. Aslen Giresunlu olan S.İ., genç bir gelin olarak

geldiği Tirebolu'daki yaşantısını belli bir gururla anlatıyor. Buna göre, kız kardeşi Tirebolu'daki sosyal yaşantıyı görünce, “Bu ne saltanat! Bu ne kibarlık!” diyerek nasıl etkilendiğini ifade edermiş. Elbette ki S.İ. zengin bir aileye gelin gelmişti ve hizmetindeki kişileri de düşününce görece diğer Tirebolulu kadınlardan daha kolay bir yaşantısı olduğu aşikârdı. Sık sık alışveriş için İstanbul'a rahatlıkla gidebiliyordu.

Osmanlı döneminde Trabzon sancağına bağlı olmaları dolayısıyla bu sancağın kazaları olarak aynı idari konumu paylaşan Tirebolu ve Giresun'un durumları Cumhuriyet döneminde farklılaştı: Tirebolu idari anlamda “vilayet” olarak kabul edilmezken, Giresun il olmanın getirdiği ayrıcalıkla devlet hastanesi ve diğer tüm resmi daireleri barındıran, hatta bir zamanlar aynı idari konumda oldukları Tirebolu'yu da kapsayan bir yerleşim oldu. Giresun'dan daha alt bir konumda yer almak Tirebolulular arasında bir küskünlük hissi yarattı. Pek çok kişiye göre, Tirebolu'nun Trabzon'la Giresun arasındaki bu yeni konumu, kasabalarını “düşük bir konuma” mahkûm etmişti. Espiye ve Görele gibi Osmanlı döneminde Tirebolu'ya bağlı kimi sahil köylerinin de idari açıdan Tirebolu ile aynı seviyeye yükseltilerek ilçe konumuna gelmeleri de sosyal açıdan belli rahatsızlıklar yaratıyordu.

Tirebolu sakinlerinin Giresun hakkındaki düşünceleri zaman zaman birbiriyle çelişir. Bir yandan pek çok kişi Giresun şivesinin Tirebolu'nunkinden farklılığına dikkat çekiyor ve bunun nispeten kulağa “daha kaba” geldiğini öne sürüyordu. Diğer yandan ise, Giresunluların daha “açık görüşlü” ve “medeni” olduklarını düşünüyorlardı. Cumhuriyetin ilk yılları hatırlanıldığında “daha medeni”, çoğu kez “daha modern” olmaları anlamına geliyordu. Cumhuriyet döneminde il olan Giresun'un, bir valisi, mecliste vekilleri, komutanı ve şehrin yaşantısını daha da renklendiren memurları bulunuyordu. N.K. Giresunlu bir gelinin Tirebolu'da yapılan düğününü hatırlıyor. Gelinin Giresun'dan gelen genç akrabalarının kızılı erkekli hep beraber aynı ortamda dans etmelerinden çok etkilendiğini belirtiyor. Fakat dahası, Tirebolu ile kıyaslandığında Giresun halkı eğlenceye para harcamaktan çekinmemeleriyle de tanınıyorlardı. Bir Tirebolu halk deyişinde ifade edildiği gibi, Giresunlular “Dalda fındığı satarlar, sefalarını atarlar”, diğer bir deyişle daldaki ham fındığı gösterip eğlence harcamasına para bulurlardı. S.İ.'ye göre, “Tirebolu'da para her zaman daha kıymetlidir. Kocalarımız biraz para kazandığında, parayı bahçeye yatırır, çocuklarına mal bırakırdı, biriktirirdi.”

Giresun-Tirebolu arasındaki çekişmenin ötesinde Trabzon rakipsiz bir ticaret merkeziydi. Tirebolu kadınlarının hafızasında Trabzon'a seyahat ancak düğün öncesinde takı, kumaş ve yeni giysi almak amaçlı olarak yer etmiş. Daha varlıklı ailelere mensup kadınlar ise elbiselerini doğrudan İstanbul'daki terzilere sipariş edebiliyordu. İstanbul'u sık sık ziyaret eden hâli vakti yerinde kocaların Tirebolu'ya ya ipek kumaşlarla ya da yeni moda elbiseler ve şık şapkalarla geri döndüklerini anlatan kadınlar da oldu. Bunların bir kısmı, üç beş yılda bir

aileleri ile birlikte İstanbul'a gidip Sipahi Palas veya Bristol Hotel gibi otellerde kaldıklarını anlattılar.

Kadın anlatıcılar arasında Tirebolu'yu bir zamanlar ona bağlı olan Espiye ve Görele gibi diğer sahil ilçelerinden ayırıştıran temel özelliğin bir 'kültür farkı' olduğu inancı hâkim. Tirebolulu kadınlar, kendilerini diğerlerinden bir zamanlar şapkası, kürkü ve işlemeli elbiseleriyle nam salmış şıklıklarıyla ayırıştırıyorlar. Bu bağlamda Espiye Tireboluluların gözünde hâlâ "köylü kalmış" bir yerelliği temsil ediyor. Bir zamanlar pirinç tarlaları sebebiyle sıtma yatağı olarak bilinen Espiye, ilçe olarak büyüüp genişlese ve Almanya'daki işçilerden gelen sermayeyle zenginleşse de, yine de Tirebolu kültürüne göre daima geride kaldığına inanılıyor. N.K.'nin ifadesiyle, "Espiye genişler, ama gelişemez"! Bu söylemin yaygın hâkimiyetinin bir nedeni de kuşkusuz, Tirebolu ahalisinin 1950'lerden sonraki iç göçün getirdiği dinamiklerle farklılaşması oldu. Tirebolu eşrafının çoğu daha büyük şehirlere göç ederken tepe köylerden şehrin merkezine yerleşen köylü nüfustaki artış önemli bir rahatsızlığı başlatmış oldu. Kasabanın sevilen bir esnafı bu durumu şöyle anlatıyor:

"Değişim DP'nin iktidara gelişinden sonra değişim başladı, gittikçe tamamen değişti. Kasabalı yerini sattı, mülkünü sattı, çekti gitti, alan kimdi, köylüydü... Bankalar faizi fazla verince, mahsulün parasını bankaya yatırdılar, geldiler burdan mülk aldılar, Tirebolu'da oturdular... Tirebolu'ya düşman, şehirlie düşman bu köylü. Diyorlarmış ki 'Biz öcümüzü alıyoruz, çektığımız çilenin karşılığını veriyoruz' ...

Bir diyalogumuz yok... ne kadar çarşıda otursalar bile, onların hareketleri bize ters geliyor. Hani bir söz vardır, Köyden indim şehire şaşkırdım birdenbire. En sonra söyleyeceği lafı en evvel ediyor. Onlar bu çarşıya uyamadılar. Hâlâ kaldırıp hoşabı balkondan savuruyorlar."

Kadınların çoğu Tirebolu'daki bu demografik değişimden duydukları kırıncılığı ifade etti. Süreci anlamalarına rağmen, bu değişimi genellikle bir "düşüş" olarak görüyorlardı. Bu süreç nispeten daha varlıklı ailelerin daha iyi eğitim ve iş olanakları için 1950'lerde ilçeyi terk etmesi ile başladı. Tirebolulu erkeklerin başka yerlerde eğitim görenlerinin çoğu daha sonra Tirebolu'da yaşamak istemedi. Bu kişiler bahçelerini "yarıcı" dedikleri, mahsulü topladıktan sonra yarısını alan köylüye devrettiler, zamanla bahçeler ve mülkler de el değiştirdi. Kimileri bu değişimin coğrafi sebepleri olduğunu da ifade etti. Uzunca bir süre Tirebolu'daki bir ilkokulun müdürlüğünü yapmış olan İ.S.'ye göre, Tirebolu'nun dağlık coğrafyası, buranın daha fazla gelişmesine izin veremezdi: "Görele düzdür. Yeni bina yapmaya elverişlidir. Kiralar da ucuzdur, insanlar başka kaynak aramaz. Ama Tirebolu'nun coğrafi koşulları farklıdır; toprak pahalı, genişleyecek alan yoktur."

Kadınların çoğu gençliklerinde yaşadıkları zorluklardan ve Tirebolu'nun "düşüşünden" şikâyetçi olsalar da, hepsi doğdukları bu yerelliğe hâlâ derinden bağlılar. Farklı şehirlere taşınmış olmaları ve Tirebolu'yu sadece yazları ziyaret etmeleri bu durumu pek değiştirmiyor. "Ben Tirebolu'yu çok seviyorum," diyor ve ekliyor M.N.: "İstanbul'a kızımı ziyarete gittiğimde hapishanede gibi kapalı kalıyorum." Yaşı göz önüne alındığında, Tirebolu yaşlı bir hanım olarak M.N.'nin kendi kendini idare edebileceği, düzenini yürütebileceği bir yer. Bu sadece alışverişini kolayca yapabilmesi, hastalandığında güvenilir ellerde olması anlamına gelmiyor. Onun için Tirebolu, çevresindeki değişimleri yorumlayabildiği, sohbetlere dahil olabildiği ve kendi deneyimini torunlarına aktarabildiği "anlaşılır" bir yer. Benzer bir şekilde, E.D. de Tirebolu yerine İstanbul'da ölmek ve orada gömülmeğe çok korktuğu için çocuklarıyla İstanbul'da yaşama fikrine pek yanaşmıyor. Başka şehirlerde yaşayan ve yazları ailelerinin fındık bahçeleriyle ilgilenmek için Tirebolu'ya dönen kadınlar için de duygular benzer. Çocukları artık Tirebolu ile pek ilgilenmeyen N.K. "Tirebolu'yu seviyorum" diyor ve artık kışları uzağında kaldığı memleketine karşı hissettiği aidiyet duygusunu şöyle özetliyor:

"Bana İstanbul'un en güzel yerinde bir yazlık ev ver, yine de Tirebolu'yu tercih ederim. Kızımın Adalar'da evi var. Güneyde başka bir yazlığı daha var. 'Anne, neden gelmiyorsun?' diyor. Ama ben orada sıkılıyorum. Bak işte, burada olduğum zaman hiç sıkılmıyorum. Evim merkezde, belki ondandır! Ama olur ya yine de sıkılırsın, ama ben sıkılmam. Bahçemize giderim, her gün sahile giderim. Yazın öbür arkadaşlarım da gelir. Burada ne yediğimizi biliyoruz. Burası başka yerlere göre daha nezih. Havası da daha serin, deniz temiz ve suyu da daha lezzetli."

GÖRÜŞMELER

- Nu. K., Tirebolu, 24.08.1996.
- S.İ., Tirebolu, 26.08.1996.
- E.D., Tirebolu, 25.08.1996.
- A.Ç., Tirebolu, 31.08.1994.
- S.S., Tirebolu, 26.08.1996.
- M.N., Tirebolu, 28.08.1996.
- Ş.K., Tirebolu, 27.08.1996.
- R.İ., Tirebolu, 26.08.1996.
- İ.S., Tirebolu, 18.07.2000.
- Ne.K., Tirebolu, 27.08.1996.
- K.A., Tirebolu, 18.10.2000.

¹ Bkz. Arzu Öztürkmen, "Remembering through the Material Culture: Local Knowledge of Past Communities in a Turkish Black Sea Town," *Middle Eastern Studies*, vol.39, no.2 (2003): 179-193; Arzu Öztürkmen, "Rethinking Regionalism: Memory of Change in a Turkish Black Sea Town," *East European Quarterly*, 39/1 (2005): 47-62; Arzu Öztürkmen, "Remembering Conflicts in a Black Sea Town: A Multi-sided Ethnography of Memory," *New Perspectives on Turkey*, no.34 (2006): 93-115. Bu çalışmanın İngilizce bir versiyonu da "Women Sounds from Tirebolu: Domains of Existence and Power Network" olarak *Economy and Society on Both Shores of the Aegean* adlı kitapta yayımlanmıştır (2010, Athens: Alpha Bank Historical Archives, s. 423-445).

² Faruk Sümer, *Tirebolu Tarihi* (İstanbul: Türk Dünyasını Araştırma Vakfı, 1992).

³ Anlatıcıların isimleri kendi arzu ettikleri şekilde sadece baş harfleriyle verilecektir.